

No šī brīža vairs tikai pāris īpaši konservatīvi noskaņotas dāmas uzskatīja par nepieciešamu, lai viņas uz mājām pavadītu sulainis, t. i., «savu cilvēks», ar laternu.»¹⁸ Elektriskais apgaismojums Rīgā pirmoreiz parādījās 1887. gadā Pilsētas pirmajā (vācu) teātrī. Lai samazinātu izmaksas, teātra elektrības daļa 1891. gadā iegādājās uzlabotu akumulatoru. Tādējādi «privātmājās, kas atradās 300 m apkārtnē, tika instalētas un apgādātas ar strāvu 775 kvēlspuldzes pie 16 kandelām».¹⁹ Tā kā pieprasījums pieauga, radās vairākas privātas elektrostacijas un tikai vēlāk arī pilsēta izlēma ierīkot centrālo elektrostaciju, kuru uzcēla 1905.–1906. gadā Andrejsalā pēc Mīnhenes elektroinženiera Oskara fon Millera plāniem. 1882. gadā firma «Bell» Blankenšteina namā Kaļķu un Mazās Monētu ielas stūrī atvēra pirmo telefoncentrāli Rīgā, kas apkalpoja trīs tūkstošus abonentu, bet līdz 1914. gadam Rīgā bija jau 9364 telefona pieslēgumu.²⁰ 1882. gadā notika arī zirgu tramvaja atklāšana, kura koncesiju bija saņēmis Šveices ģenerālkonsuls Ežēns Dipons. Pilsētā darbojās piecas zirgu tramvaja līnijas, kuru kopējais garums bija 7,9 km, tostarp pa vienai Maskavas un Sanktpēterburgas priekšpilsētas virzienā. 1901. gada augustā zirgu tramvaju nomainīja elektriskais tramvajs, kas 1910. gadā ar 10 un 1914. gadā ar 16 līnijām savienoja priekšpilsētu rajonus ar iekšpilsētu un 1913. gadā pārvadāja

52,1 miljonu pasažieru.²¹ Šis pasažieru skaits tika sasniegts pēc tam, kad pilsētas tēvi beidzot bija pieļāvuši izdevīgāku tarifu ieviešanu rīta un vakara stundās. Tādējādi arī strādnieki guva iespēju braukt ar tramvaju uz nereti tālu ārpus pilsētas izvietotajām fabrikām.²² Uzlabojās arī satiksme pāri Daugavai – 1896. gadā vecā postu tilta vietā pilsēta uzcēla modernu pontonu tiltu, bet 1904. gadā svinīgi atklāja jaunu dzelzceļa tiltu. Vecais dzelzceļa tilts turpmāk tika izmantots kā brauktuve. Par satiksmi starp abiem Daugavas krastiem gādāja arī pilsētai piederošie upju tvaikoņi. Ielās joprojām dominēja smagie un viegie ormaņi. Automašīnu, cik noprotams, bija nedaudz, jo tikai 1911. gadā pilsētas dome pieņēma īpašus noteikumus par «braukšanu ar automobiļiem Rīgas pilsētā». Tajos noteiktais maksimālais braukšanas ātrums mūsdienā Rīgas kājāmgājējam, kam nepārtraukti jābailojas par savu dzīvību, liksies teju vai pasākains: «Pa iekšpilsētas ielām, t. i., teritorijā, ko ierobežo Daugava, pilsētas kanāls un Nikolaja ielas lejasdaļa, automobiļu braukšanas ātrums nedrīkst pārsniegt deviņus kilometrus (8,44 verstis), pa pārējām ielām – 15 kilometrus (14,06 verstis) stundā.»²³

Lai gan jauninājumi izraisīja daudzas radikālas pārmaiņas, politiskās pārmaiņas izpalika. Plašāku iedzīvotāju masu piedalīšanās politisku lēmumu pieņemšanā joprojām nebija paredzēta. Iecerēja

bija tikai caristes administratīvā unifikācija un līdz ar to arī impērijas nomaļu ciešāka piesaiste Krievijai. To, piemēram, paredzēja arī 1870. gadā pieņemtais Krievijas pilsētu nolikums, kuru 1877. gadā – vienlaikus ar krievu valodas kā lietvedības valodas (līdz tam vācu valoda) lietošanu – ieviesa arī Baltijas provincēs. Markuss Lukss savā rakstā atklāj, kā visai ierobežoto vēlēšanu tiesību dēļ pilsētas vadība līdz 1914. gadam

palika vācu elites pārziņā, kura bija pārvaldījusi pilsētu jau iepriekšējos gadu desmitos un vienprātīgi uzskatīja, ka varā ne ar vienu nav jādalās, vismazāk jau ar latviešiem. Gan 1877. gada pilsētu nolikuma noteiktās nodokļu cenza vēlēšanu tiesības, gan arī 1892. gadā reformētais pilsētu nolikums, kas vēlēšanu tiesības piešķīra tiem, kam piederēja nekustamais īpašums vai kāds uzņēmums, nodrošināja vāciešiem lielu īpatsvaru vēlēttiesīgo

2. attēls. Skats uz Aleksandra tiltu (celts 1859. gadā) un Aleksandra bulvāri ap 1900. gadu. Priekšplānā redzams zirgu tramvajs (darbojās no 1882. gada), fonā – Sv. Ģertrūdes baznīcas (celta no 1865. līdz 1869. gadam) tornis

personu pulkā. Turklāt to, ka pilsētas domes sastāvs neatspoguļoja pārmaiņas iedzīvotāju nacionālajā struktūrā, veicināja arī 1901. un turpmākajos gados noslēgtā vācu un krievu vēlēšanu koalīcija, kas veidoja kopēju vēlēšanu sarakstu. Lai gan no 1867. līdz 1913. gadam vāciešu īpatsvars pilsētas iedzīvotāju vidū samazinājās no 42,8% līdz 13,5% un krievu īpatsvars saruka no 25,1% līdz 19,5%, bet latviešu – pieauga no 23,5% līdz 41,3%²⁴, pilsētas domes deputātu absolūtais vairākums līdz pat 1909. gadam bija vācieši. Tikai 1913. gadā viņiem nācās samierināties ar 40 no 80 vietām, bet, tā kā no vācu-krievu saraksta (kopā 51 vieta) domē bija ievēlēti arī II krievi, vācu pārsvars pilsētas valdībā arī šoreiz bija nodrošināts. Tas, ka liela daļa balsstiesīgo krievu, kas pirms gadsimtu mijas bija atbalstījuši latviešu-krievu vēlēšanu sarakstu, tagad atbalstīja baltvāciešus, bija galvenokārt saistīts ar latviešu lielajām nacionālajām ambīcijām, kas lielajos 90. gadu beigu streikos un it īpaši 1905.–1907. gada revolūcijas laikā atklāja arī savu revolucionāro potenciālu. Šajā situācijā bija saprotams, ka labi situētie krievu vēlētaji deva priekšroku prognozējamai vācu neapbrēķināmai latviešu pilsētas pārvaldei. Šo domu, rakstot par pilsētas domes vēlēšanām 1913. gadā, vēstulē avīzei «Rižskij Vestnik» nepārprotami izteica krievu vēlēšanu komitejas vadītājs: «Vācieši pilsētas saimniecību vada pilnīgi apmierinoši un

nav absolūti nekāda pamata pieņemt, ka latvieši ir spējīgi sekmīgāk pārvaldīt pilsētu un taisnīgāk ievērot citu tautību vajadzības.»²⁵

Rīgas pārvaldei Krievijas impērijā patiešām bija laba slava. Tas, ka to uzskatīja par īpaši kompetentu, bija lielā mērā izskaidrojams ar to, ka Rīgā, atšķirībā no daudzām citām Krievijas pilsētām, eksistēja (vācu) sabiedrības virsslānis un vidusslānis, kuru pārstāvji gadsimtiem ilgās kārtu pašpārvaldes laikā bija pieraduši darīšanas kārtot ar atbildības sajūtu un ekonomiski izmantot gan pilsētas uzņēmumu ienesto peļņu (gāzes rūpnīcas, lopkautuves, elektrostacijas, tramvaji, prāmju satiksme pāri Daugavai utt.), gan tos niecīgos nodokļus, ko valdība ļāva ieņemt. Turklāt viņi vismaz centās strādāt visu pilsoņu labklājības labā.²⁶ Taču Krievijas impērijas novecojušo politisko struktūru dēļ arī visapdāvinātākie pārvaldnieki nespēja tikt galā ar dažādajiem etniskajiem un sociālajiem konfliktiem, kas radās industrializācijas un urbanizācijas rezultātā.

Sabiedrības virsslānī jau sen bija izplatījušās liberālas, bet, sākot no 90. gadiem, latviešu, krievu un ebreju strādnieku un studentu vidū – pat sociālistiskas idejas. Pēdējās dominēja 1905. gada revolūcijas laikā, kad 1905. gada oktobrī ģenerālstreiks, kuru vadīja Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un ebreju strādnieku kustības «Bunds» izveidotā Federatīvā

komiteja, pilnīgi paralizēja pilsētas un guberņas pārvaldi. Kādi būtu bijuši pilsētas domes vēlēšanu rezultāti tajā gadījumā, ja vēlēšanu tiesības būtu bijušas kaut daļēji demokrātiskas, ļāva noģist 2. Krievijas Valsts domes vēlēšanas 1907. gada februārī. Toreiz visos Rīgas iecirkņos, izņemot centra rajonu, uzvarēja sociāldemokrāti.²⁷ Šīs vēlēšanas (2. Valsts dome tika atlaista jau

1907. gada jūnijā un vēlēšanu likums mainīts par labu konservatīvajam vairākumam) nepārprotami norādīja uz to, cik tālejoši sociālās pārmaiņas jau bija iedragājušas tradicionālās politiskās struktūras, kas pēc 1905. gada revolucionārajiem apvērsumiem tika vēlreiz ar varu atjaunotas. Tikai vienu gadu desmitu vēlāk Pirmais pasaules karš ievadīja šo struktūru galīgo norietu.

Rīga kā daudznacionāla metropole

Arī Krievijā paātrinātās tirdzniecības un rūpniecības attīstības uzkrītošākā blakusparādība bija pilsētas iedzīvotāju skaita straujais pieaugums. Tā galvenais iemesls bija ieceļošana no laukiem. Lai gan līdz 1906. gadam lielai daļai Krievijas impērijas (bet ne Baltijas provinču) lauku iedzīvotāju piesaiste ciema kopienai neļāva bēgt no daļēji katastrofālās ekonomiskās situācijas laukos un meklēt pilsētā jaunas peļņas iespējas, migrācijas rezultātā pilsētu iedzīvotāju skaits Krievijā no 1870. līdz 1910. gadam pieauga līdz tam nepieredzētos apmēros, proti, no 8,3 līdz 23,5 miljoniem. Šim pieaugumam, ņemot vērā jau pieminēto iedzīvotāju skaita straujo eksploziju laukos, tomēr bija tikai niecīga ietekme uz pilsētnieku īpatsvaru Krievijā – vēl 1910. gadā pilsētās mīta tikai 14,7% visu Krievijas iedzīvotāju. Salīdzinot ar urbanizācijas pakāpi Anglijā (72%), Vācijā (47%) un ASV (38%), Krievijas im-

pērija vēl joprojām bija mazattīstīta agrārvalsts.²⁸ Turklāt pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugums koncentrējās nedaudzajās lielpilsētās: 40% Krievijas pilsētnieku 1910. gadā mīta tikai 30 pilsētās, kurās bija vairāk nekā simts tūkstoši iedzīvotāju katrā. Uz šā fona izcēlās Sanktpēterburga un Maskava, kurās mājāja vairāk nekā pusotrs miljons cilvēku katrā. Šo lielpilsētu pulkam pieskaitāmi arī tie strauji augošie rūpniecības un tirdzniecības centri, kuros uz dzīvi apmetās ieceļotāji no to apkārtnes un – līdz ar pieaugošo dzelzceļu būvniecību – arī no attālākiem caristes reģioniem. Tā rezultātā iedzīvotāju skaits tādās pilsētās kā Lodzā, Kijevā, Odesā, Baku, Tbilisi un Rīgā no 1870. līdz 1914. gadam pieauga vidēji par 400–500%.

Šīs pilsētas atradās Krievijas impērijas nomalē un tām visām ap 19. gadsimta vidū piemita tā laika Austrumeiropai un Kaukāzam raksturīga īpatnība, proti,

pilsētnieku lielum lielais vairākums nepiederēja tai etniskajai grupai, kurai bija pieskaitāmi šo pilsētu apkārtnes iedzīvotāji. Tāpēc migrācija no laukiem neizbēgami noveda pie pilsētu iedzīvotāju etniskā sastāva pilnīgas pārveidošanās. Teicīgam, ka apkārtnes iedzīvotāji šīs pilsētas «ieceļoja» (nevis iekaroja), bija savs pamats.²⁹ Tā tas notika Rīgā, kur latvieši stājās vācu kā pilsētas lielākās iedzīvotāju grupas vietā, Tbilisi, kur pirmoreiz pilsētas vēsturē gruzīnu bija vairāk nekā armēņu, Lodzā, kur poļi un ebreji izkonkurēja vāciešus, kā arī Odesā, kur ebreji (32,5%) ieceļošanas rezultātā kļuva par otro lielāko iedzīvotāju grupu aiz krieviem. Arī Rīga kopš dzimtbūšanas atceļšanas Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819) un vēl jo vairāk kopš pārvietošanās brīvības ieviešanas 1863. gadā arvien bija latviešu zemnieku mērķis. Tomēr migrācijas rezultātā Rīgas iedzīvotāju skaits lēcienvēidīgi pieauga tikai gadsimta pēdējā ceturksnī. No 1897. līdz 1913. gadam Rīgā ik gadu ieradās 13 298 jauni pilsoņi.³⁰ 1867. gadā pilsētā bija dzimušas divas trešdaļas no 102 590 iedzīvotājiem, bet nepilna ceturtdaļa bija ieceļojusi no Baltijas provincēm un apmēram 8% no citām Krievijas daļām. 1913. gadā šī proporcija bija pilnīgi pretēja: tagad no 507 976 iedzīvotājiem Rīgā bija dzimusi vairs tikai trešdaļa, viena trešdaļa pilsētā bija ieradušies no Baltijas provincēm un vēl viena trešdaļa no citām impērijas guberņām.³¹

Rīdzinieku relatīvo vairākumu tagad veidoja latvieši (210 000), tad krievi (99 000), vācieši (nepilni 69 000), poļi (47 000), lietuvieši (35 000), ebreji (33 600) un igauņi (nepilni 9000). Vēl 5300 iedzīvotāji pārstāvēja citas etniskās grupas vai arī viņu tautība nebija zināma.³²

Arī Rīga saimnieciskās attīstības un uzlaboto satiksmes sakaru rezultātā pārvērtās par izteiktu daudztautu pilsētu – par tautu tikšanās vietu, ko gan nedrīkst sajaukt ar tautu saprašanos. Lai gan pastāvēja vispusīgi profesionāli un biznesa kontakti, dažādo tautību pārstāvji ikdienu (t. i., privāto un sabiedrisko dzīvi) pavadīja savas etniskās grupas vidū. Tam bija dažādi iemesli. Vispirms jau pāreja no ciema, kur gandrīz visi kaimiņi runāja vienā valodā un apmeklēja vienu un to pašu baznīcu, uz pilsētu, kur ieceļotāji tika konfrontēti ar svešiniekiem, kas sazinājās svešā valodā un apmeklēja citus dievnamus, krasāk izcēla pretstatu starp savas un citas tautības piederīgajiem. Mulsinošajā lielpilsētas vidē jaunatnācēji, kas bija izrauti no savas ierastās zemnieciskās vides, meklēja orientāciju, stabilas sociālās, kulturālās un reliģiskās saites, kas atbilda viņu tradicionālajām ieražām. Tās viņi rada galvenokārt savas etniskās grupas piederīgo lokā, ar kuriem viņi bez problēmām varēja arī sazināties. Šo dabisko izturēšanos mērķtiecīgi veicināja nacionālo kustību aktivisti, kas vēlējās stiprināt attie-

cīgās etniskās grupas identitātes apziņu (to viņi uzskatīja par pamatu patstāvīgas nācijas izveidei), kā arī veicināt visu nācijai piederīgo personu sabiedrisko un politisko vienošanos. Rīgā šis process īpaši skāra latviešus, kuriem tā kļuva par viņu nacionālās kustības īsteno šūpuli.³³ Bet arī visu citu Rīgā pārstāvēto tautību vidū bija pa mazai sevišķi aktīvu cilvēku grupiņai, kas nacionālās kustības ietvaros ideoloģiski saasināja visai saprotamo, dabas doto tieksmi uz etnisko saliedētību un kas, parasti ieņemot līdera pozīcijas, piedalījās visu savas etniskās grupas biedrību dibināšanā un kultūras pasākumos.

Arī 80. gados Sanktpēterburgas valdības iesāktā pārkrievošanas politika veicināja etnisko sadrumstalotību, jo, ieviešot krievu valodu kā vienīgo mācību valodu, tā ne tikai nodarīja smagus zaudējumus Rīgas izglītības sistēmai (to valdībai pašai nācās atzīt 1905. gadā), bet arī vedināja atsevišķās tautības pastiprināti izcelt savas nacionālās īpatnības, lai tādējādi vērstos pret uzspiestajiem krievu integrācijas centieniem. Ciešāku Rīgas dažādo tautību integrāciju kavēja arī šo etnisko grupu nacionālās kustības, Krievijas valdības rusifikācijas politika, pretēji nacionālpolitiskie mērķi, kā arī bieži novērojama savā konkurencē dažādu tautību piederīgo vidū darba tirgū. Arī sadarbībai strādnieku kustības ietvaros, piemēram, organizējot streikus utt., bija tikai pārejošs raksturs.

Latvieši, krievi un ebreji dibināja savas strādnieku partijas, poļu revolucionāri orientējās uz organizācijām Polijā un tikai lietuviešu sociālistu mazā Rīgas organizācija 1907. gadā pievienojās latviešu sociāldemokrātiem, kuri tādēļ ierīkoja īpašu lietuviešu kultūras centru. Tātad arī šajā vidē tikpat kā nebija piemēšanas vērtu kontaktu, kas būtu pastāvējuši ilgāk par islaicīgām kopējām akcijām, kas sociālo un politisko pārmaiņu dēļ bija vērstas pret tikpat daudz nacionālajiem fabriku īpašniekiem vai arī pret autokrātisko valsts varu. Gluži otrādi – katrai no minētajām Rīgas iedzīvotāju nacionālajām grupām bija savs kultūras un baznīcas iestāžu, teātru, dziedāšanas biedrību, klubu, labdarības biedrību, kredītbiedrību, apdrošināšanas sabiedrību un politisko organizāciju sakaru tīkls. Un tas nebūt nebija tikai Vidusēiropas «biedrību svētlaimības» atdarinājums, bet arī reakcija uz nepietiekamo valsts un pilsētas darbību izglītības, labdarības, kredītu un apdrošināšanas sfērā. Laikmetīgai sociālajai politikai Rīgas pārvalde pievērsās tikai 1908. gadā, kad pilsētā tika ieviesta sociālā apdrošināšana strādniekiem un kalpotājiem. Arī šā krājuma raksti uzskatāmi parāda Rīgas fascinējošo nacionālo, kulturālo un reliģisko daudzveidību, bet vienlaikus tie arī atklāj, cik ļoti lielā mērā «nacionālo grupu nošķirtība» (K. Volfarte) veidoja attiecības starp pilsētas tautībām, kuras pārsvarā «kopā, bet vientuļi» (*gemeinsam*

cinsam) dzīvoja viena otrai blakus,³⁴ ko krievu rakstnieks Pjotrs Boborikins formulēja šādi: «Mēs ar vāciešiem nonācām tikai saskarē, bet mēs nedzīvojām kopā ar viņiem.»³⁵ Tas gan, šķiet, bija raksturīgs nacionālajām attiecībām arī citās Krievijas impērijas daudztautu pilsētās, piemēram, Lodzā, Kijevā, Odesā, Baku un Tbilisi.³⁶ Stāsta, ka Lodzā pat vācu un ebreju lielrūpnieki un tirgotāji cits pret

citu esot izturējušies «kā patstāvīgu kultūru pārstāvji» un savstarpējā saskarē esot ievērojuši «diplomātiskās paražas».³⁷ Atklāts paliek jautājums, vai šo līdzāspastāvēšanu vēlākajās ieceļotāju paaudzēs būtu nomainījusi labāka sadzīvošana, jo, kā zināms, 1918. gadā dibinātās nacionālās valstis radīja savām «minoritātēm» pilnīgi citādus dzīves apstākļus.